

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ КАСБИЙ РЕФЛЕКСИЯ АСОСИДА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.82.79.025>

*Зармасов Шерзод Рахимбердиевич,
Жиззах давлат педагогика институти ўқитувчиси*

Мақолада бўлажак ўқитувчиларни касбий рефлексия асосида педагогик маҳоратни ривожлантиришнинг назарий-методологик асослари ҳақида сўз боради. Бундан ташқари ўқитувчининг касбий маҳорати ва унда педагогик рефлексиянинг тутган ўрни таҳлил қилинган. Шунингдек, педагогик рефлексия турлари ва уни ўқитувчи фаолияти ривожига аҳамияти ҳақида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар. Бўлажак ўқитувчилар, касбий рефлексия, педагогик маҳорат, назарий-методологик асослар, педагогик рефлексия, педагогик рефлексия турлари.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАВЫКОВ НА ОСНОВЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РАЗМЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

*Зармасов Шерзод Рахимбердиевич,
Преподаватель Джиззакского государственного педагогического института*

В статье рассматриваются теоретико-методологические основы развития педагогического мастерства будущих учителей на основе профессиональной рефлексии. Кроме того, анализируются профессиональные навыки учителя и роль в нем педагогической рефлексии. Приведены сведения о типах педагогической рефлексии и ее роли в развитии педагогической деятельности.

Ключевые слова. Перспективные учителя, профессиональная рефлексия, педагогические навыки, теоретико-методологические основы, педагогическая рефлексия, виды педагогической рефлексии.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF DEVELOPING PEDAGOGICAL SKILLS ON THE BASIS OF PROFESSIONAL REFLECTION OF FUTURE TEACHERS

*Zarmasov Sherzod Raximberdievich,
Teacher of Jizzakh State Pedagogical Institute*

The article discusses the theoretical and methodological bases of developing pedagogical skills of future teachers on the basis of professional reflection. In addition, the professional skills of the teacher and the role of pedagogical reflection in it are analyzed. There is also information about the types of pedagogical reflection and its role in the development of teacher activity.

Key words. Prospective teachers, professional reflection, pedagogical skills, theoretical and methodological bases, pedagogical reflection, types of pedagogical reflection.

Бугунги ривожланган бир даврда таълим-тарбия жараёнига катта эътибор берилмоқда. Замонавий илм-фан, техника ва технологияларнинг шиддат билан ривожланиш даврида таълим тизими ва унда фаолият олиб бораётган замонавий ўқитувчиларга катта эътибор берилмоқда. Мамлакатимизда ўқитувчи кадрларнинг маънавий қиёфаси, ақлий салоҳияти ҳамда касбий маҳоратига нисбатан жиддий талаблар қўйилмоқда.

Ўқитувчи касбий маҳоратини ва фаолияти давомида унинг ютуқлари, камчиликлари ва келажакда ўз олдига қўйган илмий тадқиқот йўналишларини таҳлил қилиб педагогик фаолиятни такомиллаштиришдан иборатдир. Ана шу мақсадда биз ушбу мақолада бугунги ўқитувчининг касбий маҳорати ва унинг ўз фаолиятини таҳлил қилувчи соҳа – рефлексия тушунчасига эътибор қаратмоқчимиз. Узлуксиз таълим тизимида фаолият олиб бораётган ўқитувчи, мураббийларнинг касбий педагогик фаолиятини таҳлил қилиш ва уларнинг келажакдаги тадқиқот ишларига ҳам назарий, ҳам методик амалий ёрдам беришдан иборатдир.

Педагог касбий компетенцияси компонентларидан бири касбий рефлексиядир. Шу сабабли ўқитувчиларнинг таълим тарбия жараёнини самарали ташкил этиш ўқитувчининг касбий маҳоратига боғлиқдир.

Рефлексия (лотинча “reflexio” – ортга қайтиш) – субъектнинг ўз (ички) психик туйғу ва ҳолатларини билиш жараёни сифатида қаралади. Рефлексия тушунчасини ҳозирги замон талаблари даражасида такомиллаштиришни талаб этади. Рефлексия – ҳар томонлама баркамол назарий фаолияти шаклидир, инсон маънавият дунёсининг ўзига хос яширин ҳисларини очиб берадиган ўз ўзини билишга ва англашга қаратилган фаолиятдир. Илк бор “рефлексия” тушунчаси қадимги Юнон фалсафасида юзага келган ва инсоннинг ўз онгида кечаётган мулоҳазалари ҳақида фикр юритиш жараёни ўз фикрлари мазмунини таҳлил қилишига эътиборини жалб қилишини аниқлаган. Декарт, Сократ, Платон, ва бошқа юнон файласуфлари рефлексияни инсоннинг ўзини ўзи билишига, нималарга қодир эканлигини эътироф этишга қаратилган фаолияти эканлигини таъкидлаган. Локк, Кант, Гегель, Фиксте, Шеллинг каби Европа файласуфлари эса рефлексияга инсоннинг билиш қобилиятларини ривожлантириш асоси сифатида қарашганлар.

“Бугунги замонавий фалсафада эса рефлексия назарий ва амалий жиҳатдан фарқланади. Биринчиси, инсон томонидан тушунчаларнинг ривожланиш жараёнининг ягона тушунчалар доирасидаги бир таърифдан бошқасига ўтиш имкониятини берадиган метод сифатида; иккинчиси эса индивидуал ҳаракат ёки фикрни тушунча билан нисбатлаш жараёни, бунда нисбатлаш ўлчови устидан назорат таъминланиши керак”.

Ҳозирги кунда фалсафий категория сифатида ўрганилаётган “рефлексия-психология, социология, синергетика, мантиқ, андрагогика, кибернетика ва бошқа кўплаб мураккаб фанларнинг тадқиқот объекти сифатида танқид қилинмоқда. Педагог олим В.А.Сластенин фикрича, рефлексия педагогнинг ўз онги ва фаолиятини белгилаш ва таҳлил қила олишдир. Демак, касбий рефлексия – ўзини ўзи билиши, ўзини ўзи тушуниши, ўзини ўзи англаши, ўзини ўзи бошқариши, ўзини ўзи назорат қилиши ва ўзини ўзи баҳолашдир”.

Г.М.Каджаспированин фикрича, “педагогик рефлексия инсонни ўз ўзини англаши деб, бунда нафақат ўқитувчи ўз хатти-ҳаракатларига тўғри баҳо бериши балки, ўқитувчи билан педагог мулоқот чоғида ўзаро ҳамкорлик

қиладиган ўқувчи-талабалар жамоаси, педагогик жамоа, таълим-тарбияга масъул шахслар, ота-оналар уни қандай қабул қилишини ривожланган инсоннинг ўз хатти-ҳаракатлари ва уларнинг қонунларини англашга қаратилган тушуна олиш қобилиятидир”. Демак, рефлексия ўқитувчининг ўзини ўзи англаши, билиши, хулоса чиқариш замирида ўзининг ижобий ва заиф томонларни билиб, ўз ўзини такомиллаштиришга интилиши, бунинг учун зарур шарт-шароитлар яратилиши керак.

Л.Э.Плескач рефлексияни шундай таърифлайди: “рефлексия – ўзини ўзи таҳлил қилиш бўлиб, ўзини ўзи белгиланган мақсадга эришиши эмас, балки билим олиш, тажриба орттириш усули, ижодга касбий жиҳатидан такомиллаштиришга нисбатан рағбатлантиришдир”.

“Ўқитувчи касбий маҳоратини ривожлантиришида педагогик рефлексиянинг аҳамияти” номли ушбу назарий методик мақола асосида бугунги ўқитувчиларнинг фаолиятида таълим-тарбия жараёнидаги фаолиятларини ўзлари баҳолаб, келажак фаолияти ҳақида тавсиялар беришдан иборатдир.

Бугунги замонавий ўқитувчининг интеллектуал рефлексия жараёнида рефлексив қобилият муҳим бўлиб, у педагогга касбий билимларни ўзлаштириш ва амалиётда ундан самарали фойдаланишда катта ёрдам беради.

Ҳозирги замонавий педагогик илмий-тадқиқот ишларида кўплаб олимлар рефлексиянинг И.Н.Семёнов томонидан таклиф қилинган таснифига таянадилар. У рефлексиянинг қуйидаги турларини таклиф этиб шарҳлайди.

Интеллектуал рефлексия – муаммоларни фикрлаш асосида ижобий ҳал қилишни белгилайди.

Шахсий рефлексия – ўқитувчининг низоли (конфликтлар) педагогик зиддиятлардан жанжалсиз чиқишни фикран изланиш асосида бартараф қилишни таъминлайди.

Коммуникатив рефлексия – мулоқот жараёнида шерикларининг ўзаро бир-бирларини тушуниб муносабат қилишни таъминлайди.

Кооператив рефлексия – жамоа аъзоларининг биргаликдаги ўзаро мунтазам меҳнат фаолиятларини мувофиқлаштириш билан боғлиқ бўлган фаолиятдир.

Педагогика фанлари доктори А.Холиқовнинг таъкидлашича: “ўқитувчи педагогик фаолиятини ўрганишга бағишланган кўп йиллик тажрибалар асосида қилинган назарий хулосалар педагогик маҳоратнинг ривожланиш жараёнини бешта элементдан иборат тизим асосида ўрганиш имкониятини беради. Бу ўқитувчининг касбий рефлексияси ривожлангани сари кечадиган ва унинг асосида узлуксиз педагогик касбий маҳоратини ва ўз ўзини такомиллаштириш имкониятини таъминлайдиган жараёнларни чуқурроқ тушунишни таъминлайди.

Ўз ўзини билиш жараёни ўқитувчининг педагогик маҳорати доирасида маълумотларни қайд қилиш даражасида кечади, бунда рефлексиянинг пассив шакли устуворлик қилади. Ўқитувчи педагогик фаолиятида юзага келадиган турли қийинчиликлар ва муаммоларнинг сабабларини, эришилаётган ютуқлар ва натижаларни шунчаки қайд қилиб боради.

Ўз ўзини англаш жараёни ўқитувчининг ўз фаолияти ва унда ўзига нисбатан “мета-позиция” (ноаниқ позиция)да туриб, ўзига ташқаридан

қараш, ўзини кузатиш малакасини кўзда тутди. Бунда, интериоризация (ташқи омилларнинг ички омилларга ўтиши) ҳодисаси амалга ошади, касбий қийинчиликларнинг келиб чиқиш сабаблари расмийлаштирилади; фаолиятдан кўзланадиган асосий мақсад аниқланади, рефлексив – “МЕН” шаклланади. Бу ўқитувчининг долзарб ривожланиш зонаси билан боғлиқ.

Ўз ўзини белгилаш жараёнида бошланғич даража касбий эҳтиёжларни ҳисобга олиб белгиланади ва жадал имкониятлар асосида фаолият режалаштирилади. Стратегик, тактик ва тезкор вазибалар шакллантирилади. Ҳақиқий “МЕН” ва идеал “МЕН” нисбатланади. Бу ўқитувчининг энг яқин ривожланиш даражаси билан боғлиқ.

Ўз ўзини ривожлантириш жараёнида ўқитувчининг касбий фаолият давомида такомиллаштирилган педагогик маҳорати, рефлексивланган (яъни аввал фойдаланилган ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш натижасида тобора оптимал бўлиб чиққан методлар) ҳаракат усуллари ва методикаларини ўсиши содир бўлади.

Ўз ўзини назорат қилиш ўқитувчи педагогик фаолияти жараёнида назарий ва амалий тажрибалар асосида, ўз ўзини касбий жиҳатдан назорат қилиб, педагогик маҳоратини янада такомиллаштириб боришнинг иккинчи шакли бошланишини назарда тутди.

Бизнинг фикримизча, ўқитувчининг доимий педагогик фаолияти мазмунан рефлексив хусусиятга эга бўлиб, у барча рефлексив жараёнларни қамраб олади. Қайд этиш жоизки, ҳозирги кунгача педагогик рефлексия тушунчасининг мукамал таснифи мавжуд эмас. Шу муносабат билан таъкидлаш жоизки, ўқитувчининг касбий фаолиятида рефлексия муҳим рол ўйнайди.

Зеро, касбий рефлексия жараёнида ўқитувчи ўзи танлаган педагогик касби талаб қиладиган даражада ўз имкониятларини, у ҳақидаги мавжуд тасаввурларини педагогик тажрибасининг муҳим жиҳатлари билан нисбатлайди, ва ихтиёрий равишда шахсий педагогик маҳорат занжирини ҳосил қиладди.

Педагог олимлар Г.А.Голицин ва Г.П.Шедровицкийнинг ишларида рефлексияга ўқитувчи педагогик фаолияти ривожланишининг асосий омили ва табиий механизми сифатида катта аҳамият берилган. Г.П.Шедровицкий рефлексияни инсоннинг “ижобий фаолиятлари мажмуаси” нуқтаи назаридан ўрганишни таклиф қиладди. У қандайдир педагогик фаолиятни амалга ошириш мумкин бўлмаса, бу ғоя асосида ушбу фаолият доирасидан ташқарига “рефлексив чиқиш” тизими курилади, деб ҳисоблайди. Бунда инсон амалга оширилмаган фаолиятдан, янги фаолият позициясига ўтади ва “фикран маънолар қуриш” воситаларига эга бўлади, улардан келиб чиқиб, бирламчи фаолиятни тушунади ва тавсифлайди. Бунда иккинчи янги фаолиятда биринчисидан муҳим “материал” сифатида фойдаланади.

Олимларнинг бу каби хулосалари касбий рефлексия ўқитувчининг ўз-ўзини ривожлантиришда (бу унинг ўз ижодий меҳнати натижасидан қониқмаслиги асло мумкин эмаслиги билан белгиланади) шижоати, касбий фаолиятига оид янгиликларни мунтазам изланишида, ижодкорлигида намоён бўлиши билан асосланади. Демак, рефлексия ўқитувчининг ўз ўзини касбий такомиллаштиришига ҳам асос бўлади, деб айтиш мумкин.

Касбий педагогик фаолиятда рефлексив жараёнларни ўрганиб таъкидлаш мумкинки, рефлексия нафақат педагогик фаолиятни режа-

лаштириш билан боғлиқ ҳодиса, балки рефлексия моҳиятини касбий фаолиятни оптималлаштириш мақсадида ҳам қўлланади.

Ўқитувчи педагогик маҳоратининг асосий хусусиятларидан бири унинг ривожланишида узлуксизликнинг мавжудлигидадир. Демак, рефлексив жараёнда ўқитувчининг касбий маҳорати, касбий сифатлари мавжудми ёки йўқми деб қайд этиши керак эмас, балки уларнинг ривожланиши, бойиб боришини, кучайишини рағбатлантириш инobatга олиниши зарур. Таълим жараёни айнан шунга хизмат қилиши керак, қачонки билим, кўникма ва малака онгли равишда ўз ўзини такомиллаштиришга ички ундов билан қабул қилинсагина у ишлайди. Юқорида қайд этилган фикрлардан бугунги кун ўқитувчиси шахсига қўйиладиган талаблар ва улар фаолиятининг рефлексия қилиши бугун зиёлиларнинг вазифасидир.

Ўқитувчиларни ҳам иқтисодий, ҳам маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг кўплаб қарорлар, фармонлари қабул қилинди. Мамлакатимиз фуқароларининг маънавий қиёфасини белгиловчи фазилатлар ватанпарварлик, инсонпарварлик, миллий ғурур, меҳнатсеварлик кабилар маҳоратли ўқитувчилар орқали ўқувчи ёшларга сингдирилади.

Хулоса қилиб айтганда, ўқитувчи педагогларга хос касбий маҳоратга, ўқитувчилик одобига, масъулиятли ва бурчига эга бўлган, педагогик жараённинг эҳтиёжларини объектив равишда бажараётган шахс бўлиши лозим. Биз ушбу мақолада ўқитувчининг касбий маҳорати, унинг халқ олдидаги, Ватан олдидаги бурчи, вазифаларини таҳлил қилиб, улар фаолиятини рефлексия қилиб баъзи назарий, амалий ва методик тавсиялар берилиши жоиз деб, билдик. Бугунги ўқитувчи-профессорларни халқимиз ҳурмат қилади, улар элнинг назарида. Шундай қилиб, касбий педагогик рефлексия нафақат касбий фаолият, балки билим, кўникма ва малакаларнинг ўсишини таъминлайди. Ҳамда ушбу фаолиятни такомиллаштириш асоси ҳам саналади. Ҳар қандай ўқитувчи ўз ўзини тарбиялаши ва ўз ўзини ривожлантиришига ҳатто жуда кучли интилиши бўлса ҳам, ўзининг шахсий ривожланиш дастурини махсус малакасиз белгилай олмайди. Бу педагог фаолиятидаги муваффақиятга эришиши ўқитувчининг ўз устида ишлашга тайёргарлиги, унинг ўз ўзини таҳлил қила олиши, ўз ўзини ташхислаш қобилиятининг қанчалик шаклланиши билан боғлиқ. Ҳар бир педагогнинг касбий рефлексияси унинг ўз ўзини такомиллаштиришда, шижоатида, мунтазам касбий фаолиятига оид янгиликлар устида изланишида, ижодкорлигида инновацион фаолиятида намоён бўлиши билан асосланади. Шундай қилиб, рефлексия педагогнинг ўз ўзини касбий такомиллаштириш учун асос бўлади. Шу боис унинг касбий педагогик маҳоратини ривожлантириш муаммосини фақат унинг касбий рефлексиясини такомиллаштириш асосида ҳам қилиши мумкин. Касбий педагогик рефлексия педагогда ва бўлажак педагогларда нафақат касбий фаолият балки билим, кўникма ва малакаларнинг ўсишини ҳам таъминлайди: “Ҳар қандай педагог ўзини ўзи ривожлантиришга жуда кучли интилиши бўлса ҳам, ўзининг педагогик маҳоратисиз унга эриша олмайди”.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабрь.

2. Каримов И.А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. – Т.:

“Шарқ”, 1993. 27-28 бетлар.

3. Слостенин В.А., Каширина В.П. Педагогика и психология. – Москва: “Юрайт”, 2019. 33 стр.

4. Каджаспиров Г.М. Педагогическая словарь. – Москва: “Академия”, 2003. 117 стр.

5. Холиқов А. Педагогик маҳорат. – Т.: Иқтисод-Молия, 2011. 298 бет.

6. Мусурманова А. Педагогик технологиялар – таълим самарадорлиги омили”. – Т.: “Ёшлар нашриёти”, 2020. 165 бет.